
ÖSSZEFOGLALÁSOK

A magyarországi németek története

*Gerhard Seewann*¹ történetírásában újszerű multi-etnikai kutatási módszereket alkalmaz és ebben a két tanulmánykötetben úgy ír a magyarországi német kisebbség történelméről, hogy habár az teljesen eltér a Magyarországon uralkodó megszokott nemzeti történelmi narratíváktól, mégis megállapítható, hogy ez a fajta nézőpont jól kiegészíti a jellegzetes magyar nemzeti történetírást. A szerző különösképpen a szakmai közönséget célozza meg akkor, amikor felvállalja a magyarországi német kisebbség² átfogó bemutatását, de a mű egyszerű nyelvezetéből és stílusából kifolyólag a köteteket minden németül tudó érdeklődő tanulságos olvasmányként forgathatja.

Seewann³ szerint a kisebbségi csoportoknak is szükségük van a saját „történelmi narratívájuk” megírására, hiszen ez nemcsak önkritikus visszaemlékezés lehet a saját történelmünkre, hanem ugyanakkor egyfajta „identitástudat ajánlat” is. Így a megírt történetekkel egy bizonyos csoport a történelmi visszapillantás segítségével sikeresen betagozódhat a „térbe és az időbe” (IX.).

1 Gerhard-Dieter Seewann 1944-ben született Grazban. Tanulmányainak befejezése után öt éven át volt a müncheni Ludwig-Maximilian Egyetem Kelet-európai Kutatórészlegének a munkatársa. Közben a müncheni Südost-Institut vezető munkatársává vált és 1980 óta egészen máig a fenti intézet könyvtárának a vezetője is lett. 2001 és 2005 között Magyarország Kelet- és Dél-Európai Kutatószövetségének csoportvezetőjeként tevékenykedett. Számos a magyarországi németek történetét és a kelet- és dél-európai kisebbségeket kutató tanulmányok vezető munkatársa volt. Közben egyre több tudományos testület tagjává választották, így a Dunai Svábok Központi Múzeumának kurátora Ulmban, a Délkelet-Európai Németek Történelme és Kultúrája Bizottságának elnökhelyettese, továbbá társkiadója a müncheni Süddeutsches Archiv c. folyóiratnak.

2 Gerhard Seewann az 1970-es évek óta foglalkozik a témával, 2007 óta a Pécsi Tudományegyetemen Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában Alapítványi Tanszék vezetője. E monográfia szerzője a magyarországi német történelem egyik elismert szakértője.

3 Tudományos tevékenységének középpontjában többek között Magyarország, illetve a magyarországi németek XVII. és XX. század közötti története, a kisebbségkutatás története és jelene, valamint a dél-európai migrációs folyamatok állnak. Seewann tanulmányain kívül több önálló tudományos kötetet írt. Forrás: <http://www.svabkitlepites.hu/index.php?01471&d=1>; – Megtekintve 2013. május 22-én.

A szerző arra is felhívja az olvasó figyelmét, hogy az uralkodó nemzeti paradigma kerete eddig sem feltétlenül kínált mindig megfelelő lehetőséget a történetírás egyes kényes fejezeteinek a kezelésére. Például egy ilyen megoldatlan feladat a különféle csoportok (többségi-kisebbségi) együttélésének a kérdésköre is.

Ezért Seewann transznacionális, illetve átfogó történetírást ajánl, vagyis a Jürgen Osterhammel⁴ és társai által megfogalmazott elgondolásokra hivatkozik. Az effajta történetírási irányvonal művelése főként az 1989-es fordulatok után erősödött meg egyes európai történész körökben.

Ez a szemléletmód nyilvánvalóan az összeurópai történelmi folyamatok felé irányuló történetírást jelent, amely „egyrészt lehetővé teszi a csoport-történet nagyobb történelmi összefüggésekbe való besorolását, másrészt a más csoportokkal való állandó egyeztetés alapján a csoport sajátosságai is kiderülnek és így a történelműkről élénk és kifinomult képet nyújt.” (IX.)

A szerző kutatási céljainak és módszereinek a behatárolásakor azt is leszögezi, hogy az időszerű történelmi tényeket itt sűrített „kézikönyv” formájában szeretné bemutatni. Sőt, Seewann azt reméli, hogy a magyarországi német kisebbség különféle más európai kisebbségek történelmével való párhuzamba állításával egy újszerű, didaktikailag is jelentős tudásanyag keletkezhet.

Ugyanakkor Seewann tisztában van a behatárolt kutatási célok módszertani akadályaival is, ugyanis Magyarország állandóan módosuló állami-területi tagoltsága miatt, maga a kiválasztott csoport meghatározása, illetve körülírása sem mindig teljesen egyértelmű. Így a történelmi időben és térben állandóan változó csoportstátuszok és identitáskeresések miatt, főként a kisebbségi csoportok kapcsán sokszor hiányzik az egységes, közös, azaz a pontosabb összehasonlításra alkalmas történelmi háttér, vagy néha a biztos kronológia is akadozhat. Továbbá olyan jellegzetességek is észlelhetők ilyen irányban, mint az erőltetett folytonosság igénye, vagy az időkép kizárólagosan lineáris megfogottsága. Ilyen hézagokkal az egyoldalú nemzeti narratíva is rendelkezhet, még akkor is, ha bizonyos esetekben egy adott nép történetírása különféle minőségű és korszakhű tanulmányokra is jól szétbontható. Az elhanyagolt európai történelmi perspektíva nemcsak a modern tudományos kategorizálás, a struktúrák és szétágazó fejlődési irányok kiforratlansága miatt nem elég tiszta még ma, hanem ez olyan okokra

4 A transznacionális történetírás koncepcionális kereteinek az ismertetése. Itt a szerző által megadott bibliográfiát követtem: Jürgen Osterhammel-Niels Petersson P.: Geschichte der Globalisierung. Dimensionen, Prozesse, Epochen, 4. Aufl., München 2007.

is visszavezethető, mint például az európai és magyar történelem közötti feldolgozatlan diszkontinuitások komplex vetületeinek tudatos vagy nem tudatos háttérben tartása a történetírásban és tanításban.

Nem véletlen, hogy Seewann a két összefüggő kötet közötti időelválasztó határként az 1860-as évet választja, hiszen ezzel a sikeres mérőfölkövel a történész ismételten bebizonyítja, hogy mint kutató a transznacionális szemléletmódot nemcsak elméleti szinten, de a gyakorlatban is ugyanolyan jól tudja alkalmazni. Ez egy újfajta megközelítés, mert a szerző a magyarországi német kisebbség történelmét a fontosabb európai történelmi folyamatokkal párhuzamosan vizsgálja, és a kisebbségi lét buktatóit és emelkedőit a modern magyar nemzetállam korai kezdeteinek kialakulásáig tárgyalja az első kötetben. Ez az időszak fontos állomásként szerepel a magyar nemzeti történelemben is, ám a Seewann-féle történelmi eszme-futtatás által hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a magyar nemzetiség kiforrását mégiscsak érdemes európai viszonylatban is értelmezni, mert ez a magyarság számára egy újszerű, tárgyilagos és ugyanakkor következetes történelemfelfogást is lehetővé tesz. Ez egy olyan fontos metszőpont lehet az időskálán, ahol megvizsgálhatjuk azt, hogy hogyan is éltek közöttünk, és hogyan láttak bennünket, magyarokat mások belülről? És hogy ez által hogyan is látnak minket mások kívülről?

Az első kötet bevezetőjében a szerző összehasonlító elemzésben közelíti meg a magyarországi Árpád-kori, középkori és koraújkori településmozgásokat. A kora- és késő középkori állapotok bemutatásánál Seewann az erdélyi szászokra, valamint a szepesi és felső-magyarországi német városokra összpontosít, és ezeken keresztül vázolja fel a két népcsoport közötti gazdasági, kereskedelmi kapcsolatokat, a bányászat és a technológiacsere különféle folyamatait.

A harmadik fejezetben a szerző Magyarország késő középkori viszonyait a török időkig (1526–1699) vezeti fel, vagyis az ország területén lévő német városokat a reformáció és vallásszabadság előharcosaiként állítja be. Már ebből is láthatjuk, hogy a különféle német csoportok tartós alapot képeztek ahhoz, hogy a magyar régiók sajátos diszkontinuitásaikkal mégiscsak újra és újra felzárkózhassanak az akkori fejlettebb világhoz. Seewann „a német városok” fogalmi meghatározása kapcsán felmerülő akadályokat is felvázolja, azaz megjegyzi, hogy magának „a német” előtagnak a minőségi behatárolása az Erdélyi Fejedelemségben, és a Habsburg-házi uralkodók uralma alatt álló királyi Magyarországon nehézkes. Érdekes módon Seewann a törökök által uralt magyarországi részekben található német városok körülményeit kissé elhanyagolja, mert

nem vonja be Kollers⁵ erre vonatkozó újabb kutatási eredményeit. Ez már csak azért is meglepő, mert a török időket a szerző igen részletesen és jól megszerkesztett alfejezetekben tárgyalja, hiszen a török hódítás alatti háborúkkal köti össze a német városrendszer meggyengülését, sőt a török hódoltság hagyatékaként vázolja a délszlávok dél-északi irányú vándorlását és e térségekben való sűrűbb letelepedését. A harmadik fejezet negyedik alpontjaként Seewann a különféle szláv letelepedések általános gazdasági és politikai feltételeit 1711-ig tárgyalja, azaz a Magyar Királyság szervezetének akkori jellegzetességeit is behatóan elemzi. A fejezet utolsó alpontjában a szerző a délszláv vándorlásokkal kapcsolatos (1686–1704) térségbeli sajátos és ideiglenes jellegű elemeket és körülményeket is világosan felvázolja.

A negyedik fejezet,⁶ amely több mint kétszáz oldal terjedelmű, központi szerepet tölt be az első kötetben. A fejezet e jellemzője nemcsak a két részben tárgyalt alpontok arányos megoszlásának köszönhető, hanem magának a választékos témafeldolgozásnak is. Itt egy érdekes alternatív megközelítésről van szó, hiszen a kutatás mai állapota szerint a török fennhatóság alá tartozó földesúri településekkel kapcsolatos adatok általánosítása mindmáig homályos. Seewann olyan jellegzetes kutatók munkáira támaszkodik a harmincas évekből, mint Schünemann⁷, Stanglica,⁸ vagy a Magyarországra kivándorolt német telepesekkel kapcsolatos időszerűbb tényfeltárás kapcsán például főként Kraus⁹ kutatásait használja. Így a fejezet első részének változatos alpontjaiban a szerző a különféle magyarországi régiókba bevándorló vagy akár betelepített német telepesekről, az állami jellegű népszabályozás eszközeiről, (kényszervándorlások) illetve a II. József fele betelepítési (Bácska) és reprivatizációs politika (Bánság) következményeiről tájékoztatja az olvasót. Seewann körvonalazza a XVIII. században Magyarországra bevándorló németességgel kapcsolatos számarányok körüli jelentős eltéréseket. Így felhívja a figyelmet Dávid Zoltán¹⁰ demográfus 1957-es ta-

5 Markus Koller: *Eine Gesellschaft im Wandel. Die osmanische Herrschaft in Ungarn im 17. Jahrhundert (1606-1683)*. Stuttgart 2010 (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa), 36–38. o.

6 „A letelepedések évszázada, 1711–1790”

7 Schünemann Konrad: *Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia*, Berlin 1935.

8 Stanglica Franz: *Die Auswanderung der Lothringer in das Banat und die Batschka im 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main 1934.

9 Karl-Peter Krauss: *Deutsche Auswanderer in Ungarn. Ansiedlung in der Herrschaft Bóly im 18. Jahrhundert*. Stuttgart 2003 (Schriftenreihe des Instituts für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, 11)

10 Dávid Zoltán: *Az 1715-20. évi összeírás [Die Konskription der Jahre 1715–1720]*, in *A történeti statisztika forrásai*, hrsg. Von József Kovácsics, Budapest 1975.

nulmányára,¹¹ ugyanakkor a szerző azt is megállapítja, hogy Acsády Ignác¹² 1896-os hozzávetőleges számításai ennél sokkal valószínűbbek,¹³ mivel az utólagos kutatások is inkább ezeket a számokat igazolják.¹⁴

Az ötödik fejezetben a szerző a német ajkú polgárságot és ezen körök magyar nemzeti önazonosulásának kérdéskörét (amely a XVII. századig nyúlik vissza) helyezi a középpontba. Ez a különleges történeti láttatás az 1790-es évektől 1848-ig van jelen a fejezetben¹⁵ csakhogy valójában Seewann „a német-magyar identitásvonal” egybeesését az 1799-től 1848-ig tartó időintervallumon belül véli felfedezni. Itt a szerző olyan mély európai hatásokat is megnevez, mint például a francia forradalmi-ellenforradalmi mozgalmak, és így jut el a magyar reformkor kibontakozásának a bemutatásához is. Mégis megállapítható, hogy bár a német értelmiség a magyar nemzeti mozgalmak keretén belül (1790–1848) megpróbált ellenállni a németsege geopolitikai, majd később (1825-től) a reformkori magyar előkelők nyelvi és kulturális elmagyarosító törekvéseinek – ezt Seewann meglehetősen vázlatosan tárgyalja. Miért van ez így? Talán azért mert a szerző itt főként Stephan Ludwig Roth nyelvharcát helyezi érvelése középpontjába. Mégis, a kritikus olvasó rögtön észreveheti, hogy ez az 1842-es eseménytörténeti momentum eléggé hézagosan van beágyazva ide, hiszen az erdélyi századok mélyebb társadalmi-történelmi összetevőinek részletesebb tárgyalása jelen esetben mégiscsak elvárható lenne, ha nem másért, már csak a társadalmi és történeti összefüggések tágabb értelemben vett pontosabb megértése miatt is. Ellenben a szerző történelmi bizonyítékokkal támasztja alá azon állítását, mely szerint időszakonként és helyenként az egyházak is előszeretettel használták az elmagyarosítás eszközeit. Seewann az ötödik fejezet utolsó és nagyon rövidre sikerült alfejezetében próbálja ezen állítását tényszerűen bebizonyítani.

Az 1848-as forradalmi eseményeket a hatodik fejezetből ismerhetjük meg részletesebben, amelyben Seewann a szlovákok, szerbek, románok, de különösképpen az erdélyi századok, a német polgárság és a bánati svábok forradalmi hozzáállását külön alfejezetekben fejtegeti. Azonban megfigyelhető, hogy például az 1844-es nyelvtörvény következményeinek a tárgyalása túl rövidre sikerült, illetve itt az egyházakkal és iskolaügyi folyamatokkal

11 A kutató az ország 1720 körüli össznépességét négy millió főre becsüli e tanulmányban.

12 [Acsády, Ignác:] Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720–1721, Budapest 1896.

13 Acsády két és fél millióra becsüli a török háborúk utáni össznépességet.

14 Kovács Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnése óta. Budapest, 1919.

15 Ez alatt a következő oldalakat értem Seewann monográfiájából: 238–277.

kapcsolatos adatok is igencsak hiányosak. Feltételezhető, hogy ez azért van így, mert Seewann nem fordít elég figyelmet a forradalom előtti események egységesebb, részletesebb és polgári vonalak mentén történő bemutatására, amit az előző fejezetekben megcéloz, de aztán az 1848-as forradalmi kormány politikáját már kizárólag különféle nemzeti reakciós irányokként ábrázolja.

A szerző csak futólag érinti a német polgárság helyzetét, és azt is csak olyan központokban, mint például Pozsony vagy Pest. Sőt, Seewann teljesen mellőzi az akkori német lakosságot érintő jobbágyfelszabadítási kérdéseket, holott ezek a fontos szempontok ugyanúgy hozzátartoznak a korabeli polgári és társadalomtörténeti realitásokhoz, illetve magához a korszakhoz, mint például a nemzetiesedés irányvonala a 48-as eseményekhez. Az ma már nem kérdéses a történetírásban, hogy bizonyos nemzeti-polgári törekvések az 1848/49-es magyar nemzeti politikai iránnyal ellentétben vagy éppen ezzel párhuzamosan fejlődtek vagy ütköztek. A fejezet a bánáti és bácskai sváboknak 1849-ben a császárnak címzett folyamodványa rövid tárgyalásával ér véget. Ebben a felterjesztésben a svábok alapján véve a Szerb Vajdaság létrehozása ellen tiltakoznak egyenesen Bécsben.

A hetedik fejezetben a szerző a neoabszolutizmus nemzetséggpolitikájával foglalkozik, vagyis az olvasó egy főként politikai jellegű visszapillantásban találkozik a Szerb Vajdaság sajátos helyzetének bemutatásával. Ugyanakkor itt Seewann a birodalomban uralkodó különféle oktatásügyi viszonyokat is találóan összegzi. A befejező fejezet kulcsfogalmai közé olyan szavak tartoznak, mint a társadalmi beilleszkedés, a mobilitás és a megtervezett betelepítések. Itt a szerző a német államokba történő bevándorlásokhoz fűződő (1842–1848) szakvitával indít, majd ugyancsak e téma kapcsán rátér a további évek (1850–1859) telepítésekkel kapcsolatos tisztázatlan kérdéseire. Így az olvasó nemcsak az 1848 előtti németajkú telepések bevándorlási adatairól kap átfogóbb képet, hanem a Szerémségbe és Szlavóniába irányuló betelepítések egyik fontos gazdasági ösztönzőjével is megismerkedhet. Ma már köztudott, hogy ezekben a régiókban a császári hatóságok különféle adókedvezményekkel és más törvényes eszközökkel mesterségesen is befolyásolták a földek árát a sikeresebb betelepítések érdekében.

A szerző harminchat kiadott forrásszöveget sorol fel a függelékben (IX), azonban megfigyelhető, hogy ezek közül egyikre sem hivatkozik közvetlen módon a tanulmányban. A következő függelékes részbe (X) Seewann további forrásjegyzéket csoportosít, de itt meg az a jellegzetesség dominál, hogy a tényleges forrásmunkáktól egészen az emlékezésekig sokrétű és

minőségű források keverednek egymással. Továbbá a könyvészet alcímszó alatt a bejegyzések száma az ezerhatszázas határt súrolja, ám nyilvánvaló, hogy ebből a nagyszámú felsorolásból egy nagyobb részarány már a második kötetre vonatkozik. A tárgymutató (XI) nagyban segíti az olvasót a tájékozódásban. Főként érvényes ez az állítás a helység- és személynév-tári részekre, de a helység és névegyeztető táblázat külön van választva a helységnévtártól. Esetenként a mai helységnevek szinte gépiesen vannak hozzárendelve német megfelelőjükhöz, de ez Prešov esetében Eperjes lenne, ugyanis a várost „Preschau”-nak kizárólag a második világháború ideje alatt nevezték.

A szaktanulmány végén (XII) négy felnagyított színes térkép is található, amelyek csak nagyjából biztosítanak eligazítást a magyar toponímiákban tájékozatlan olvasónak, főként, ha olyan specifikus helytörténeti részletességekbe menő adatokra gondolunk, mint amilyenek a negyedik fejezetben sorozatosan előfordulnak. Sőt, az olvasó hiába keresi például az említett fejezetben a XVIII. századi szlavóniai németekkel kapcsolatos bevándorlási adatokat, mert ezt a szerző bevezetőnek szánja egy másik fejezethez, vagyis a belső vándorlások témakörhöz, ami egyúttal azt is bizonyítja, hogy egyes fejezetekben¹⁶ az időrendi sorrend néha mesterségesen felborul. A könyv grafikai kivitelezése nem nevezhető minőséginek, sőt az ábrázolások, illetve képek teljesen hiányoznak. A szögletes zárójelekben dőlt betűkkel betűzött magyarázó bejegyzések, ilyen formátumban és terjedelemben inkább elvonják az olvasó figyelmét az eredeti gondolatmenettől, semhogy ténylegesen tájékoztatnának.¹⁷

Az első kötet fő témái közé tartoznak a középkori telepítések, a török kor és az azt követő korszakok, vagyis a reformkor, az 1848/49-es forradalom és szabadságharc és a neoabszolutizmus kora. Az adatok pusztá közlése helyett Seewann a különféle hatósági rendelkezések mögötti indítatások után kutat és ezek figyelembevételével többsikúan elemzi a történéseket és néha ezek háttérkörülményeit is.

Megjegyzendő azonban, hogy a többsikú elbeszélés alkalmazása ellenére sem teljesen nélkülözhetők a biztosra vehető összekötő esemény- vagy társadalomtörténeti utalások, főleg akkor nem, ha a szerző korszakokat átfogó bemutatásokat is megcéloz. Az ilyen utalásokkal a szerző néha igen-csak takarékoskodik. Habár Seewann jól érezhetően arra is törekszik, hogy összefüggő stílusú tudományos keretet biztosítson a gondolatainak és az adatbevitelnek, mégis talán pontosan emiatt érződik, hogy a leegyszerűsített

16 Ez történik például a négyes és nyolcas fejezetekben.

17 Ilyen zavaró betűzések többek között az 54-es, és a 100–102-es oldalakon találhatók.

narratíva néhol túlságosan is vontatottá válik. Alkalmadtán az olvasónak az az érzése támad, mintha a szöveg időközönként megakadna, vagy egyes fejezetek nem lennének teljesen befejezve. Ennek a töredezettségnek az egyik oka az lehet, hogy a fontosabb szövegrészek nagyrészt német, másrészt magyar nyelvű szakirodalomból és forrásokból vannak összeállítva és ezek gördülékeny összedolgozása nem mindig akadálymentes. Egyes részek hol túl németesek, máskor meg az olvasó azt észleli, hogy a narratíva erőltetetten magyaros. Továbbá némely fejezetben nem egészen világos a „német” szó etnikum, vagy kisebbségi értelemben vett használata sem, de éppen a különféle korszakbeli eltérések miatt nem ártana pontosabban meghatározni, hogy melyik német népcsoport átmeneti fázisáról referál a szerző. Egyik megfogalmazásban Seewann „idegen etnikai csoportnak” (58. o.) nevezi az erdélyi szászokat, de előfordulnak a könyvben másfajta elírások¹⁸ is, amelyeket egy alaposabb lektorálás alkalmával biztosan hatékonyabban ki lehetett volna küszöbölni. Most megvizsgáljuk, hogy mit tartogat az olvasó számára a második kötet.

*

Seewann a második kötetet a magyar nemzeti állam létrejöttének az előzményeivel indítja¹⁹ és a nemzeti államiság kifejlődését európai vonatkozásokban²⁰ is tüzetesen megvilágítja.

A szerző bemutatja a neoabszolutizmus bukását, az 1867-es kiegyezést,²¹ a modern magyar nemzetállam kialakulásának körülményeit és változatos sajátosságait. Megfigyelhető, hogy a könyv fejezetei megegyeznek az újabb magyar történelem korszakaival és az is megállapítható, hogy ez a fajta korszakolás meghatározó jelentőségű a magyarországi németek történelmére nézve is.

A kutató vizsgálódásaiban kitűnő precizitással körvonalazza az itteni régiók jellegzetességeit, továbbá következetesen elemzi a kisebbséget és a magyar többséget is formáló bonyolult német ki- és bevándorlási hullá-

18 Ilyenek fogalmi zavarok például „a Magdeburgi városjog” (40. o.), a „luxemburgi császári dinasztia” (46. o.) vagy elírások, mint a császári írásmód „német írás (Sütterlin)”-ként való (133. o.) megnevezése.

19 A szerző már a Bevezetőben (I) leszögezi az 1848-as rövid momentumot, mint első fennálló magyar nemzetállami próbálkozást, amely a cári katonai beavatkozás miatt gyorsan meghiúsul.

20 Egy ilyen jellegű elemzés főleg a Bevezető (I) rész (2) alfejezetében található, de a szerző többször is összehasonlítja a magyar helyzetet az európai viszonyokkal és fordítva.

21 „A magyar nemzetállam 1867–1914” című részben (II. fejezet) az olvasó nemcsak a magyar nemzetállamiság és a kiegyezés előfeltételeivel, de a korabeli elmagyarosítási törekvések különféle (kisebbségpolitikai, jogi és iskolaügyi) vetületeivel is megismerkedhet.

mokat.²² Ezen túlmenően Seewann behatóan foglalkozik a magyarországi németiség szervezeteivel, a kisebbségi jogokkal és azokkal a kemény megpróbáltatásokkal (üldöztetések, száműzetések és kitelepítések), amelyeket ez a népcsoport többszörösen is elszenvedett történelme folyamán Kelet- és Közép-Európában. A kutató a magyarországi német kisebbség eseménydús integrációs körülményeit az 1994/95, 1998, 2002 és 2006-os önkormányzati választások statisztikáival bezárólag figyelmesen elemzi ebben a tanulmánykötetben.²³

Akárcsak az előző kötetben, Seewann mindenekelőtt a német lakosság szociális és politikai feltételeit és lehetőségeit mutatja be, és a második részben ezeken keresztül közelít az osztrák-magyar dualizmus korához. Így az olvasó az 1868-as nemzetiségi törvénnyel, illetve ennek az előfeltételeivel és kemény politikai gyakorlatával is megismerkedhet, ugyanakkor más jellegzetesebb, a német kisebbségi létet nagymértékben alakító kihatásaival is szembesülhet. Ilyenek például a törvény oktatásügyi, publicisztikai, gazdasági, szakpolitikai és a helységnevekre gyakorolt különféle hatásai. Seewann ilyen összefüggésben a megszilárduló hazai és külföldi nemzeti egyesületek szerepét is hangsúlyozza, sőt a korabeli „magyar nemzeti diskurzus” tömegeket mozgósító összetevőire is kitér.

A kutató elemzéseinek középpontjában a szűkebb értelemben vett magyarországi német kisebbség helyzete, fennmaradásáért folytatott küzdelme és csoportszerveződési igényei állnak. Seewann tárgyilagosan szembesíti az olvasót a XIX. és XX. század fordulóján szervezkedő németiség kritikussabb momentumaival,²⁴ ugyanakkor párhuzamosan elemzi a nagytöbbségtől vallásilag és nyelvileg is elkülönülő német kiscsoportok jellegzetességeit. Annak ellenére, hogy a németiség alapján véve nem kimondottan zárt településeken élt a magyar részeken, mégis ők is ugyanúgy ki voltak téve a korabeli elmagyarosítási törekvéseknek, mint más ekkori etnikumok és népcsoportok tagjai, akik a nemzetiesedés útjára léptek e régiókban. Így tehát a német előkelőségeknek is fokozatosan és áldozatok árán ki kellett vívniuk az elismerést a saját „nemzeti kultúrájuk” iránt (90–91. o.). Az effajta nemzeti elismerésért folyó küzdelem a többséggel vagy más csoportokkal szemben már a XIX. század végén elkezdődött a német értelmiségiek köreiben.

Habár a továbbiakban a szerző statisztikákkal támasztja alá a németiség alcsoportokra való lebomlásával kapcsolatos kijelentéseit (90–93, 125. o.)

22 A második rész III. fejezetétől a VI. fejezetig bezárólag az olvasó folyamatosan találkozhat a megnevezett témakörök más és más időbeni vetületeivel.

23 Ilyen jellegű elemzésekkel főleg a VI. fejezet 6. alfejezetétől kezdődően találkozhat az olvasó.

24 Itt főként a magyar részekről van szó.

mégis kritizálható az a tény, hogy ezeket az adatokat nem hasonlítja össze ugyanazon településeken élő más nemzetiségek számarányaival. A jobb átláthatóság jegyében az a kérdés is felmerülhet itt az olvasóban, hogy a szerző miért nem elemzi például régiók szerinti lebontásban ezeket az adatokat? Így a felhasznált táblázatok is sokkal szemléletesebbek lehetnének. Vagy ott van például az erdélyi szászokokról szóló alfejezet,²⁵ amelyben Seewann egészen a kora újkorig vázolja e népcsoport sajátos politikai, gazdasági és társadalmi körülményeit, de sajnálatos módon teljesen hiányoznak a párhuzamok a bánáti németiség fejlődési vonalaival, pedig köztudott, hogy a két népcsoport történelmében sok érdekes hasonlóság is fellelhető.

A kutató meglepő módon kezeli a többségbe való beolvasztási törekvések problémakörét, hiszen ez esetben alapvető különbséget tesz a vidéki (svábok) és városi területeken élő lakosság (erdélyi szászok) kiindulási helyzete között. Így a „magyar nemzet, mint nagycsoport iránti társadalmi elkötelezettség” és a „nemzetiség nélküli csoport” feltételei között a Magyarországon élő németiségnek gyakorlatilag csak 1918 után adatott meg az az „érzelmi-ideológiai ajánlat” (94. o.), mely szerint ez a kisebbség népközlősséggként hivatalosan is felléphetett.

A továbbiakban Seewann sikeresen rámutat arra, hogy a „tanácsköztársaság közjátékát” hogyan használták ki a magyar érdekérvényesítők, hiszen ez a tematika látszólag egy ideig nyitott maradt, legalábbis a trianoni békeszerződésig. A német kisebbségi lét feltételeként a szerző a Népszövetség rendszerére hivatkozik, mint érvényes nemzetközi kisebbségvédelmi politikai jogalapra. A történész itt azt is megerősíti, hogy a Horthy-féle külpolitika különös tekintettel volt „Németország pártfogói szerepére”. Így a német–magyar külkapcsolatok fényében alakuló magyar állami kisebbségpolitika belpolitikailag is erős képviselőt kapott a konzervatív egyházi vonalon. Ilyen értelemben nem elhanyagolhatóak Jakob Bleyer azon törekvései, amelyek alapján a németül beszélő magyarok is tagjai lehettek volna egy „oszthatatlan magyar politikai nemzetnek” (292. o.), csak hogy ez az elképzelés közben (a gazdasági világválság beköszöntével) teljesen megghiúsult a politikai gyakorlatban. A Trianon utáni politikusok már megerősítették a nemzeti kisebbségek elleni politikájukat Magyarországon, és a német kisebbséget ugyanúgy eszközként használták fel, akárcsak a Német Birodalom által nyújtott más különféle szervezeti-szerkezeti lehetőségeket. Ennek eredményeként egy jelentősebb „etno-politikai mozgósítás” (276. o.) is létrejött Magyarországon, és ezáltal a német kisebbség nagyban szétterjedett szervezetileg, majd 1938-ban a nemzetiszocialista népszövetségben,

25 A szerző a III. fejezet 12. alfejezetétől foglalkozik kimondottan ezzel a népcsoporttal.

a VDU-ban egyesült.²⁶ A második bécsi döntés után megnőtt a német népcsoportok etnikai súlya a magyar területeken, és így ez a kisebbség még kiszolgáltatottabbá vált a Német Birodalommal szemben. Nem elhanyagolható ilyen értelemben a Waffen-SS-be való toborzások sikeres hangulatkelteése sem, sőt a szerző a Magyarországhoz csatolt észak-erdélyi és bácskai (1940) németiség különféle szerepvállalásait is kritikusan tárgyalja.

Seewann bemutatása alapján megállapítható, hogy az érintettek (hovatarozás és szociális háttér szerint) különféleképpen válaszoltak a világháború következtében felgyorsuló eseményekre és számonkérésekre. Az 1946-ban halálra ítélt népszövetségi vezető (Franz Basch) életéből itt bemutatott részesemények is azt bizonyítják, hogy a német kisebbség nagyban ki volt szolgáltatva a Harmadik Birodalom hatásainak. A történetek alapján a szerző szerint Basch ténylegesen „egy politikai per áldozatává válik, ahol az ítéletet már az elején meghozták”. (312. o.)

Seewann arra is rámutat, hogy a második világháború alatt, mind a szövetséges erők képviselői, mind egyes száműzetésben lévő kormányok²⁷ már különféle száműzetési terveken dolgoztak. Sőt mi több, a szerző „a száműzetési tervek” (331. o.) végrehajtását is összehasonlítja csehszlovák és magyar viszonylatban.

Az ötödik fejezetben a kutató nemcsak a német kisebbség kitelepítésének, áttelepítésének és száműzetésének számos kelet európai vetületével foglalkozik (1946–1950), hanem különösképpen a Magyarországról kiutasított németek visszatéréséről is tárgyilagosan beszámol. Az újrakezdés számos nehézsége ellenére a hazatérő száműzöttek „nem vonakodtak a nehéz munkától és a megerőltetésektől sem”, (368. o.) így szorgalommal próbálták meg többen is visszavásárolni eredeti tulajdonaikat és elkobzott házaikat.

A második kötet utolsó fejezetében (VI) Seewann behatóan tanulmányozza a szocializmus időszakát (1949–1989). A lenini nemzetségi politikai alapfogalmak bemutatása után a kutató rámutat a közben kifejlődő sajátos szovjet nemzeti elképzelés irányaira, vagyis ennek az elgondolásnak a hogyanját és mikéntjét taglalja a kelet-európai országok példáján. Itt a szerző főként a Magyarországon élő németek sorsfordulóit tartja szem előtt, különös tekintettel az 1938–1989 közötti időszakra, amelyet a 7. alfejezetben a „liberalizálódás és rehabilitáció” kulcsszavakkal illet. Seewann az 1989-es év hatásainak egy egész alfejezetet szentel (9) és az 1994–2006 közötti idő-

²⁶ Mint náci népszövetségi szervezet a Volksbund der Deutschen in Ungarn (VDU) egyik fő célja a magyarországi németek disszimulációja volt.

²⁷ Seewann ezeket a kormányokat a „Berlin–London–Prága–Budapest” vonalként mutatja be az V. nagyfejezetében és szemléletesen ábrázolja a Kelet- Európában élő német kisebbségi csoportok elűzetését.

szak alatt elért teljesítményeket, vagyis a sikeres kisebbségi önkormányzati rendszerek kifejlődését pozitívan ítéli meg. Így, a szerző szerint, az 1989 után létrejövő „nemzeti iskolák és a nyelvi kompetencia” valamennyire mégiscsak enyhíthetnek a szocialista évtizedek alatt a kisebbségek ellen beindult uniformizáló törekvések közép és hosszú távú visszafordíthatatlan következményein.

Ebben a szintézisben a kutató vizsgálódásai már csak azért is meggyőzők, mert amennyire a jelenlegi kutatási eredmények ezt megengedték, főként a kelet-közép-európai német kisebbség (ezen belül a magyarországi) helyzetének tágabb értelemben vett egységes bemutatása áll e kétkötetes mű középpontjában. Mindez úgy valósul meg, hogy Seewann a kisebbségi kutatással kapcsolatos eredmények széles skáláját is beveti fejtegetéseiben és nemcsak a szokásos háromszögű kapcsolatrendszer (anyaország, állam és kisebbség) bemutatására szorítkozik. Seewann szembevető elemzései történelmi éleslátásról tanúskodnak és általában kiegyensúlyozott végkövetkeztetésekkel párosulnak, habár az is megállapítható, hogy a szerző egyes érvelése néha túlzottan leegyszerűsített, mint például azon állítása, hogy Magyarországon a második világháborúig nem volt a kisebbségeket pozitív irányba megerősítő „kisebbségpolitikai elképzelés” (277. o.).

Akárcsak az első kötetben, ebben a második részben is jócskán akadnak elírások vagy pontatlan megfogalmazások, mint például „újabszolutizmus” (114. o.), a III. fejezet 9. részében, vagy az a 9. oldalon lévő pontatlanság, hogy a horvát-szlavón területi autonómia nemzeti jellegű volt. Ez nem így volt, mert az a fajta területi önállóság, amiről ott szó van, az tulajdonképpen történelmi-államjogi alapokon nyugodott. Csakúgy, mint az első kötetben a „helységnév-egyeztető”, itt sincs beépítve a „helységnévgyűjtőbe”, de mégis megállapítható, hogy ez még így is hasznos, akárcsak a nagyon jól összeállított „személynévtár”. A függelék nagyrészt ismeretlen forrásszövegeket tartalmaz,²⁸ ezekből 16 magyar nyelvű anyag, amelyekből csak kettőnek van német nyelvű fordítása. Bármennyire is sajnálatosak a fent említett szerkesztőségi hiányosságok, ezek mégsem csökkentik a könyvben bemutatott tények eredetiségét és tudományos értékét.

Végkövetkeztetésként elmondható, hogy Seewann jól dönt akkor, amikor a német kisebbséget úgy mutatja be a dualista magyar időkig visszamenőleg, hogy ezt a korszakot, a Trianon utáni Magyarország szemlélődőjének a szemszögéből közelíti meg. Ez a fajta módszeresség nemcsak a tények átláthatóságát segíti elő, hanem a mű tudományos értékét is jelentősen megnöveli. Ilyen értelemben Gerhard Seewann szintézise sikeres életmű is egy-

28 Tulajdonképpen 23 darab új forrásanyag feltárásáról van szó.

ben, amely nemcsak a kutatóknak, hanem a nagyközönségnek is szól. A két kötetben közzé tett történelmi eredmények és feldolgozott statisztikák nemcsak a magyarországi német kisebbség számára lehetnek iránymutatóak, hanem a német külpolitika és a magyar bel- és külpolitika számára is.

Gerhard Seewann: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Bd. 1: Vom Frühmittelalter bis 1860 (A németek Magyarországon a kora középkortól 1860-ig) Studien zur Ostmitteleuropa-Forschung; Bd. 24/I²⁹, Marburg: Herder-Institut 2012. 540 o.

Gerhard Seewann: Geschichte der Deutschen in Ungarn. Band 2: 1860 bis 2006 (A németek Magyarországon 1860-tól 2006-ig). Studien zur Ostmitteleuropa-Forschung; 24/II, Marburg: Herder-Institut 2012. 654 o.

Eperjesi Zoltán

29 Tanulmányok a kelet-közép-európai kutatásokról, Kötet 24/I (A könyvismertető szerzőjének szabad fordítása)